

Pozitív szemléletek – változatos gyakorlatok

Farkas Pálma*

DOI: 10.21549/NTNY.33.2021.2.6

Endrődy Orsolya, Svraka Bernadett és F. Lassú Zsuzsa (2020, szerk.). *Sokszínű pedagógia – Inkluzív nevelés és multikulturális szemléletmód a pedagógiai gyakorlatban.* Budapest: ELTE Eötvös Kiadó.¹

A 21. században alapvető emberjogi elvárásként fogalmazódik meg az elfogadás, az egyenlőség vagy a befogadás kérdésköre, melyek megkerülhetetlennek tűnnek a mai globalizált világunkban.

A most megjelent tanulmánykötet hiánypótló, mely nemcsak sokszínűségében, hanem széles palettán tárja elénk az inklúzió és a multikulturalitás jelentőségét, jelentését pedig többféle módon árnyalja a pedagógiai gyakorlatban. Ez a két fogalom az elmúlt évtizedekben egyre inkább előtérbe került, a szociológia és a pedagógia területén is rengeteg tanulmány és kutatás kapcsolódik hozzájuk. Varga Aranka az inklúzió témakörét (Varga, 2015) járta körbe, míg Gordon Győri János szerkesztésében a tanárok interkulturális nézeteibe kaphattunk bete-

kintést (Gordon Győri, 2014), Papp Gabriella pedig a fogalmak történeti és használatbéli tisztázását tárgyalta (Papp, 2012). Ugyanakkor az inklúzió és a multikulturalitás fogalmai egy kötetben belül még nem kerültek kifejtésre. A most megjelent tanulmánykötet új megközelítésből dolgozta fel és mutatja be ezen nézőpontokat olyan részletességgel, melynek a kiégés (Ádám, pp. 89–100) ugyanúgy lehet kiinduló eleme, mint a roma gyermekek integrációja (Elekes, pp. 341–353), a heterogén nyelvi háttérrel rendelkező gyermekek befogadása (Kovács & Trentinné, pp. 147–164) vagy éppen a világvallások fogyatékoságképe (Berzsenyi, pp. 300–325).

A könyv struktúrája négy fejezetre tagolódik. Az első az Egyén és közösség F. Lassú Zsuzsa szerkesztésében. Ez a fejezet mintegy bevezetőként alapozza meg a tanulmánykötet mondanivalóját: az inklúzió folyamatát, lehetséges elemeit és résztvevőit mutatja be. A kötet egyik érdekessége, hogy az adott kutatási témák részletes bemutatása, az elméleti rész után a pedagógus szemszögére, az ő személyének fontosságára és hatékonyabb gyakorlati munkájára fókuszál. Így kaphatunk teljes, részletesebb képet az adott témáról, például az első, A szülők és a gyermekek mentális egészsége mint az inkluzív nevelés egyik fontos tényezője című tanulmányban (pp. 11–23). A családban nem csak a gyermek, hanem a szülő, szülők is küzdhetnek mentális betegségekkel, melyek feltérképezése a pedagógus feladata. A pedagógus ezen információk ismeretében tudja elkészíteni a megfelelő tanulási tervet, ezen tudás segítségével lehet sikeres az inkluzív nevelési-oktatási folyamat, munka. A pedagógusnak kötődést kell tudnia létrehozni a sérülékeny gyermekkel és a szülővel is (p. 16).

Gyarmathy Éva tanulmányában az Atipikus fejlődés és az idegrendszer éréseinek kulturális háttéréről olvashatunk (pp. 24–35). Azt írja, hogy a tanulási, figyelem-, hiperaktivitás és autizmus spektrum zavar diagnózisok

* Neveléstudomány MA végzős hallgató, ELTE PPK, Neveléstudományi Intézet, e-mail: spakpalma@gmail.com

1. A kötet online elérhető a <http://www.eltereader.hu/kiadvanyok/endrody-orsolya-svraka-bernadett-f-lassu-zsuzsa-szerk-sokszinu-pedagogia/> weboldalon.

növekvő aránya a környezeti hatásokra adott neurológiai válasz (p. 24). A folyamatos technikai és infokommunikációs változások, illetve a különböző biokémiai hatások az idegrendszerre megterhelő hatással vannak. Ezen zavarok többek között környezetfüggőségéből is adódhatnak, amelyek választ adnak arra, hogy miért regisztráltak egyre több esetet az elmúlt években.

A Lénárt András-féle tanulmány egy új inklúziós indikátor bevezetésére tesz javaslatot (pp. 36–47): „Az indikátor az SNI tanulók nevelésének és oktatásának helyzetéről adna visszajelzést az oktatáspolitikai döntéshozók számára.” (p. 36). Miért is van erre szükség? A '90-es évek óta folyamatos nemzetközi igény mutatkozik ez iránt, bár az utóbbi évtizedben ez csökkeni látszik az országok különbözőségeiből adódóan (szocializáció, kulturális háttér, különböző nevelési elvek, eltérő oktatás stb.). Az indikátor azért lenne segítség, mert a rendszer befogadóképességét mérné, tehát azt, hogy a teljes populáció hány százaléka részesül szegregációmentes, azaz inkluzív nevelésben-oktatásban (p. 44).

Füzesné tanulmányát, az Egyén és csoport az osztályközösségben: a szocimetriai pozíció hatása az egyén teljesítménymotivációjára címmel kissé tartalom-idegennek vélem ebben a fejezetben, ugyanakkor hídként, átvezetőként is értelmezhető a pedagógusnők mentálhigiénés állapotfelmérése és a kiegészítő témáinak irányába, melyek a fejezet utolsó két tanulmányában kerülnek tárgyalásra (pp. 46–48). Az egyén társas pozíciója befolyással van teljesítményével profijára és tanulmányi eredményeire – egy idegennyelv tanulásával és annak motivációjával kapcsolatos tanulmány hasonló eredményekre jutott, ahol fontos tényező volt a diáktársak véleménye is (Józsa, & Imre, 2013). A tanulmány kitér a pedagógusnak az osztályon belüli kapcsolódások támogatását célzó munkájának fontosságára, mely által a diákok jobb teljesítményt érhetnek el (p. 67).

Borbáth Katalin a pedagógusnők mentálhigiénés állapotát térképezi fel szakmai és személyes jellemzőkkel kapcsolatban (pp. 69–88). Európában 80%-ban nők végeznek pedagógusként, és a nők nagyobb eséllyel vállalnak ebben az ágazatban munkát. Nóbik (2019) is utal rá, hogy a tanítónők arányának növekedése mindenhol megfigyelhető a modern népoktatási rendszerekben a 19. század végén, a 20. század elején. Ezért képezi e tanulmány kiindulási pontját a pedagógus társadalom női szegmense. A tanárok és a diákok érzelmei hatással vannak egymásra, ezek pedig hatással vannak a tanulási eredményekre, az osztálytermi tanulásra, a bevonódásra is. Borbáth javaslatot tesz egy prevenciós gyakorlatra, melynek keretében megtanítanák a pedagógusnőket többek között saját érzelmeik védelmére és az esetleges veszélyek felismerésére, és nem utolsósorban fontos lenne az önismereti, relaxációs gyakorlatok bevezetése, ami szakmailag is erősen javasolt (p. 91).

A második fejezet Endrődy Orsolya szerkesztése, melynek címe: a Nemzetek sokszínűsége. Egy tanulmányait megkezdő vagy éppen elmélyítő hallgató számára számos olyan új nézőpontot tartogat a könyv, de maga ez a fejezet is, mely más perspektívába helyezi az inklúziót és a multikulturalitást, azok eddigi felfogását, továbbá segíti megértésüket, elhelyezésüket a különböző pedagógiai gyakorlatokban és színtereken. E két fogalom fúziója kaleidoszkópként tárja az olvasó elé a különböző aspektusokat, de végső soron ugyanazt a fogalmat mutatja be, csak más-más pedagógiai nézőpontból, élethelyzetben.

Göbölös és Endrődy e fejezet első tanulmányában tisztázza az interkulturális pedagógia és a multikulturális nevelés alapfogalmait, azok használatát és a két fogalommal kapcsolatos rossz beidegződéseket, valamint a jelentésbeli eltéréseket, hasonlóságokat is körüljárja, emellett a kultúra definícióját is beemeli (pp. 103–118). Míg az interkulturális pedagógia inkább Európában, addig a multikulturális nevelés kifejezés inkább Amerikában használatos. Az interkulturális pedagógia többek között a másság, a kulturális sokszínűség elfogadását és az esélyegyenlőség nevelési értékeit közvetíti (p. 107). A multikulturális nevelés paradigmájának Magyarországon még nincs végső, kialakult formája, folyamatosan formálódik. Ez utóbbiban a pedagógusnak még inkább meghatározó a szerepe.

A következő két tanulmány a német nemzetiségi nevelés-oktatásról és pedagógusképzésről ad átfogó képet. Míg Márkus Éva tanulmánya a magyarországi német nemzetiségről és a történelmi vonatkozásokról ad behatóbb képet (pp. 119–131), addig Müller Márta a német nemzetiségi pedagógusképzést járja körbe és mutatja be (pp. 132–146). A Márkus-tanulmány a jogszabályi háttér mentén mutatja be a német nemzetiséget, az óvoda és az általános iskola oktatási-nevelési helyzetét és azon szakmai követelményeket, amelyek ezt a nemzetiséget különlegessé teszik. Rávilágít arra, hogy a német nemzetiség hogyan tud beilleszkedni a magyar társadalomba, ugyanakkor arra is felhívja a figyelmet, hogy a német nemzetiség mennyire nyitott és befogadó minden csoporttal szemben. Müller Márta tanulmányában inkább német nemzetiség nyelvhasználatán van a hangsúly, illetve azokon a pedagógusjelöltektől és végzett pedagógusoktól elvárt kompetenciákon, amelyek a nemzetiség hagyományainak, szokásainak tiszteletéhez, azok megőrzéséhez és továbbadásához kapcsolódnak. Különlegesnek találom e két tanulmányban a német nemzetiség bensőséges, de nem részrehajló bemutatását, mely nem csak közelebb hozza, hanem rávilágít – laikusként nem ismerhető – részletekre is.

Kovács Judit és Trentinné Benkő Éva egy magyar–angol kéttannyelvű iskolában végzett kutatást mutat be, melynek témája a heterogén nyelvi háttérrel rendelkező tanulók inklúziójának gyakorlata (pp. 147–164). Eltérő nyelvi háttérrel be tud-e illeszkedni egy gyermek a magyar oktatásba? Befogadják-e az ilyen gyermekeket az osztálytársai? A beilleszkedés lehet gyors és zökkenőmentes, ugyanakkor a befogadás nem egyszeri és visszafordíthatatlan folyamat, a befogadást követheti a be nem fogadás is (p. 156). A beilleszkedéshez elengedhetetlen a tanárok és az osztálytársak segítő szándéka, az iskola otthonos jellege, a közösségi programok, illetve az iskola színvonala. Emellett az egyik legfontosabb tényező a magyar nyelv elsajátításának sebessége, ami leggyakrabban kapcsolatban van a befogadással és a komfortérzet növekedésével.

Takács Luca Sára tanulmányában különleges atmoszférát teremt, melyben egy olyan kultúrát ismerhetünk meg, mely eléggé zárt, erős tradíciókkal rendelkezik, ugyanakkor nagyon alkalmazkodó is (pp. 165–180). A vietnámi családok másodgenerációjára első sorban az jellemző, hogy saját maguk és gyermekeik jövőjét is Magyarországon képzelik el. Mivel a szülőknek dupla annyit kell dolgozniuk, mint a magyar embereknek ahhoz, hogy be tudjanak illeszkedni, a gyermekek is zömmel – magyar – bölcsődékbe, óvodákba és iskolákba járnak, melléjük dajkát is felfogadva próbálnak helytállni a társadalomban. A vizsgálatban pedagógusokat is kérdeztek, akik elmondták, hogy a vietnámi gyermekeknek nincs problémájuk sem a nyelv elsajátításával, sem pedig a beilleszkedéssel, ami egyrészt a magyar nyelv gyors elsajátításának és adekvát használatának, valamint az intézményes nevelésbe való viszonylag korai belépésüknek köszönhető.

A félig afrikai, félig magyar gyermekek a közoktatásban című tanulmány megint csak egy olyan aspektusa a fejezet és a könyv témájának is, amely egy más, újabb nézőpontból tárja eléink az inklúzió és a multikulturalitás paradigmáit (pp. 181–190). A kétkultúrájú gyermekek identitáskeresésének útjait és a két kultúra különbözőségéből fakadó problémákat járja körbe Komolafe Cinderella. Az afrikai bevándorlók kényszerközösségi mivolta a különböző kultúrák találkozásából fakad, hiszen más-más országokból érkeznek, más-más értékrenddel, hitvallással. Míg a különböző problémák, melyek a bőrszínből, az egyik szülő más, nem magyar származásából fakadhatnak, addig ugyanennyi pozitív megkülönböztetés is rejlik ebben a helyzetben. Ezek felismerése és megoldása együttesen a pedagógus-szülő-gyermek hármásának feladata.

A cigány/roma gyerekek, családok című tanulmány átfogó képet ad a cigány/roma etnikum hazai társadalmi helyzetéről, a kisebbségi létből fakadó és az oktatásban tapasztalható mindennapi problémákról és mindezek okairól is (pp. 191–209). Talán szerencsésebb lett volna a harmadik fejezetben található Elekes-tanulmányt (pp. 341–353) Szabóné e tanulmányával párba állítani, egymás mellett elhelyezni, mert a kettő egymást kiegészítve vázolja fel a pozitív és a negatív attitűdöket, és mutatja be a hazai cigány/roma emberek életét, élethelyzeteit.

Az egyéni szocializációs folyamataikból és a nők háttérbe szorult helyzetéből adódó eltérések is megjelennek, melyek jelen vannak az oktatási színtereken is, amivel a pedagógusoknak szembesülniük kell. Emellett pedig megjelenhet a szegénységből és a kilátástalanságból fakadó demotiváltság és a frusztráció is, amely már az oktatási út legelején hatalmas hátrányt jelent a gyermekek számára.

Hortoványi Judit 5-Szimbólum rajzi feladatsorral kapcsolatos innovatív vizsgálata a harmadik fejezet Inkluzív gyakorlatok a mindennapokban című tematikájába jobban illeszkedett volna, reflektálva az ott olvasható különféle gyakorlatokra. A kutatás a cigány/roma családokból az oktatási intézményekbe érkező gyermekek és családjaik szocializációs mintáit, azoknak okait és következményeit vizsgálja (pp. 210–229). A feladatsor bemutatásáról, kiértékeléséről és a rajzok elemzéséről olvashatunk, melyek alapján a gyermek háttére és személyisége is jobban megismerhető és beilleszkedésük könnyebben elősegíthető. Érdekesítőnek találtam a vizsgálatban részt vevő tanulók rajzaiban megjelenő frusztráció és remény különböző formáit, amelyek minden résztvevő munkájában tetten érhetőek voltak. A tanulmány rávilágít a rajzi feladatsor hasznosságára és fontosságára, mellyel nem csak a beilleszkedés, hanem a tanulóknak az elfogadottság érzését is segíthetik (p. 223).

A harmadik fejezet Svra Bernadett szerkesztői munkája, mely az Inkluzív gyakorlatok a mindennapokban címet kapta. A fejezet címe is hűen tükrözi, hogy ebben a részben a különböző nevelési-oktatási intézményekben folyó pedagógiai munka, gyakorlat és ötletek kerülnek tárgyalásra, ugyanakkor ezek korlátairól, nehézségeiről is képet kapunk.

Perlusz Andrea Integráció című tanulmánya (pp. 233–243) a fogalom pontos jelentését, használatát és a jelenlegi magyarországi viszonyokat írja le történeti kiegészítéssel. Magyarországon a '90-es évek óta van jelen az együttnevelés fogalma és gyakorlata, ami a sajátos nevelési igényű gyermekek speciális oktatása mellett alternatívát jelent (p. 23.). A jogi háttérrel is körbejárja, kitér a jelenlegi törvényekre, az SNI-gyanús és diagnosztizált gyermekek ellátásba bekerülésének folyamatára és a folyamatban részt vevő intézmények és szakemberek hatásköreit is bemutatja. Szót ejt az asszimiláció és az akkomodáció fogalmairól, és magyarázza ezeket, érinti a befogadó pedagógus kifejezés jelentését (p. 233), kitér a környező országok gyakorlatára is.

Az inkluzív óvodai nevelés sajátosságai és tényezői című tanulmány Böddi Zsófia tollából már az intézményen belüli megvalósulást tárgyalja (pp. 244–269). Ezen belül fókuszál a pedagógusokra és az ő tanulmányi felkészülésükre. Az integráció és az inklúzió különböző megközelítéseit tárgyalja, például ökológiai téren, kitér az óvodai integráció hat tényezőjére is – külső tényezők, gyermek, egykorú társak, szülők, gyógypedagógusok és más szakemberek, fogadó pedagógusok – és ezen szereplők fontosságáról és feladatairól is beszél. Továbbá a pedagógushallgatók integrációs felkészültségének elemeibe – elméleti ismeretek, gyakorlati képzés tapasztalatai, attitűdök, hiedelmek, vélekedés a saját kompetenciáról, képzésen kívüli tapasztalatok – enged betekintést. Az utóbbi időben a képző intézmények tananyagába bekerült az inkluzív nevelés tantárgy, mely többek között hozzájárul a végzett pedagógusok széleskörűbb felkészültségéhez.

A Befogadó társadalom – befogadó iskolák című tanulmány a „másság” fogalmát járja körül a mindennapi életből vett példákkal kiegészítve (pp. 270–279). Akár Down-szindrómás, akár kerekesszéket használó vagy hallássérült emberről beszélünk, emberekről beszélünk nem pedig kizárólag a „sérülésükről”, „másságukról”. Kollár János a fogyatékossgal élő emberek kirekesztettségéről ír, azokról a – sajnos még mindig mindennapi – jelenségről, problémákról, amelyek őket érintik. Olykor láthatatlanok, rendszerint falakba és akadályokba ütköznek, és a családok sokszor magányos harcot vívnak. Felhívja a figyelmet a pedagógusok szerepére, és javaslatot tesz különböző esszenciális gyakorlatokra. Ahogyan írja, a befogadó társadalom az osztályteremnél kezdődik (p. 276).

Az ezt követő tanulmányban Endrődy Orsolya különböző országok multikulturális érzékenyítő gyakorlatait mutatja be (pp. 280–290). Az Európai Unió állásfoglalásában a többnyelvűséget támogatja, mely a társadalmi kohézió elősegítése mellett a kultúrák közötti párbeszédet is segíthet megteremteni, segíti a migránsok befogadását, beilleszkedését, valamint növeli a nyelvi sokféleséget (p. 280). Brit, spanyol és japán példákat mutat be, továbbá felhívja a pedagógusok kulcsszerepére a figyelmet, és különböző gyakorlati feladatokat, játékokat is bemutat tekintettel a nevelési intézményekben megjelenő eltérő kultúrájú gyermekekre.

A Kincses játékok Ozsváth-Anga Erika drámapedagógus *Én Kincsem* játékgyűjteményéből származó játéktevékenység. Svraga Bernadettel közös tanulmányukban ezen játékok különböző képességterületenkénti – beszédhang-észlelés, érzelemkifejezés, idegrendszeri észlelés, tapintás által – gyakorlatait mutatják be az olvasónak (pp. 291–299). A kutatást a Mosolyvár Biztos Kezdet Gyerekházban készítették, mely különböző szocio-ökonomiai státuszú szülők és gyermekek találkozóhelye. A foglalkozások elősegítik az anya és gyermek közötti megerősítő üzenetek létrejöttét, melyek a gyermeknevelés további menetére pozitív hatással lehetnek (p. 298.).

Berzsenyi Emese az ábrahámiai vallásokban megjelenő fogyatékosággépekről mesél, ami történelmi kitekinetésnek tűnik, ugyanakkor szervesen kapcsolódik a Sokszínű pedagógia témájához (pp. 300–325.). Érdekesítő olvasmány, ahogyan élénk tárul az ókori kultúrák, a kereszténység, a zsidó és az iszlám vallások története és az ezen tanokban megjelenő fogyatékosággép. Figyelemreméltó, hogy – Berzsenyi kutatásai szerint – ezekben a vallásokban nem kezelték tabuként a fogyatékoság egyik formáját sem, sőt, segítő szándékkal és oltalmazással fordultak a fogyatékosok felé. Fontosnak vélem e történelmi jellegű perspektíva beemelését a tanulmánykötetbe, mert a jelen megértése és elfogadása a gyökerekhez való visszatérés és a múlt megértése nélkül nem lehetséges.

A Kamishibai, azaz a papírszínház már önmagában kuriózum, Nagy-Jónás Izabella és Svraga Bernadett általi bemutatása és különböző pedagógiai területeken megvalósított gyakorlati példái pedig különösen érdekessé teszik (pp. 326–340). A Kamishibai története egészen a 8. századig nyúlik vissza, mai formáját az 1920-as években nyerte el. A mesélés módjáról, megjelenéséről, az óvodai, iskolai keretek közötti, valamint gyógypedagógiai felhasználásáról is olvashatunk, emellett információt kapunk a magyarországi beszerzési lehetőségéről is. A tanulmányban a szerzők autizmussal élők egy csoportján keresztül mutatják be a papírszínház működését és pozitív hatásait. A vizsgálat eredményei jó gyakorlatként szolgálhatnak további különböző oktatási-nevelési intézmények programjainak részeként, melyek nem csak színesíthetnék, de pedagógiai szempontból is tartalmasabbá tehetnék a gyermekek tanulmányait.

Elekes Györgyi *A pedagógus szerepe a roma gyermekek integrációjában* című tanulmánya – amint már fentebb is említettem – méltó helyet kaphatna az első, *Egyén és közösség – a kiégés témakörét tárgyaló –*, vagy a második, *Nemzetek sokszínűsége* fejezetekben is (pp. 342–353). A tanulmány központi célja: bemutatni egy olyan pedagógus-mintát, aki képes munkájával, attitűdjével és személyiségével arra, hogy a roma gyermekeket integrálja az oktatási intézményekbe. A témát olyan roma származású emberek élettörténeteinek bemutatásával járja körbe, akik diplomával rendelkeznek vagy közel állnak a diplomaszerezéshez, és sikerhez vezető útjukon megjelenik egy, vagy több ilyen pedagógus. Figyelemre méltó az interjúrészletekből körvonalazódó kép, amelyben a pedagógus mint támasz és segítő jelenik meg, valamint a tanuló, aki képes volt a nehezítő körülmények ellenére elfogadni a külső segítséget és túllépni saját korlátain egy pozitív jövőkép felé.

Az utolsó, negyedik fejezet *A vallások vilásképe* címet kapta. Ez egy két tanulmányból álló, a többihez képest rövidebb fejezet. Miért lett e fejezet ennyire rövid? Endrődy Vallási elemek egyes távol-keleti kultúrák gyermekképében – különös tekintettel a kínai, japán, vietnámi és koreai gyermekekre (pp. 376–387) írása il-

leszkedett volna a Nemzetek sokszínűsége fejezetbe, ahol szélesítette volna a különböző kultúrákról szóló tanulmányok egészét, ugyanakkor tanulmányában a keleti vallások érintése, és Berzsényi Emese Az ábrahám vallások emberképe és létfilozófiai alapvetései a gyermek fontosságának tükrében (pp. 357–375) című írása egymást kiegészítve mutatja be a különböző vallásokban fellelhető és értelmezhető gyermekképet.

A Berzsényi-tanulmány elsőként történeti áttekintéssel kezd, bemutatva a zsidó, az iszlám és a keresztény kultúrkört, vallást. Kitér a három vallás hasonlóságaira és különbözőségeire, és szent irataikon keresztül mutatja be a három vallás gyermekképét. Elmondható, hogy az ábrahám vallások középpontjában mindig a gyermek áll, ő az, aki felmenői hagyományait, hitét, kultúráját tovább viszi, örökíti az idők végezetéig (p. 372.). Az integráció létrejöttéhez és fenntartásához elengedhetetlen a másik ember hitvallásának tiszteletben tartása és elfogadása, mely attitűddel a pedagógusnak különösen rendelkeznie kell.

Endrődy Orsolya a távol-keleti térség (Kína, Japán, Vietnám és Korea) gyermekképét tanulmányozza. A buddhizmus különféle irányzatait mutatja be, a sintoizmust, a taoizmust és a Konfucianus szemléletmódot. Ezt követi a nőkép és a gyermekkép bemutatása. Ezzel kapcsolatban fontosnak vélem megjegyezni, hogy több vallásban is fellelhető tan, miszerint a gyermekséget a gyermekek szabad játék formájában éljék meg (p. 382). Ehhez többek között hozzájárulnak a gyermekdalok, játékok, melyekben fellelhető a szellemhiedelem, de ugyanakkor nagy hangsúlyt fektetnek az elemek (Föld, Tűz, Víz, Levegő) és a természeti képek dalokban való megjelenítésére is. A tanulmány említést tesz egy Magyarországon létesítendő buddhista szellemiségű óvodáról és általános iskoláról, ami példaértékű kezdeményezés lehet (p. 384).

A fentiekből jól látható, hogy innovatív és előremutató kutatásokat és jó gyakorlatokat foglal össze a kötet, mely hasznos, sőt elengedhetetlen olvasmány lenne a még pályára készülők és a már a pályán lévő pedagógusok számára egyaránt. A kötet szerkesztői és a tanulmányokat jegyző szakemberek szemléletét és a kötet iránymutatását foglalja össze az alábbi idézet: „Egy kisgyermek csak azt a világot ismeri, amit a szülői házból magával hozott, abban van otthon, az a természetes közege. A szülő pedig csak saját világlátásának ablakán át fogja tudni mindezt megmutatni neki, mert a nevelés célja és értelme egyfajta önátadás.” (Berzsényi, p. 357)

Irodalom

1. Gordon Györi, J. (2014, szerk.). *Tanárok interkulturális nézetei és azok hatása az osztálytermi munkára*. Budapest: ELTE Eötvös Kiadó.
2. Józsa, K. & Imre I. A. (2013). Az iskolán kívüli angol nyelvű tevékenységek összefüggése a nyelvtudással és a nyelvtanulási motivációval. *Iskolakultúra*, 23(1), 38–51.
3. Nóbik, A. (2019). *A pedagógiai szaksajtó és a néptanítói szakmások a dualizmus korában*. Szeged: Szegedi Egyetemi Kiadó, Juhász Gyula Felsőoktatási Kiadó. <http://real.mtak.hu/113973/>
4. Papp, G. (2012). Az integráció, inklúzió fogalmak tartalmi elemzése gyógypedagógiai megközelítésben nemzetközi és magyar szinten. *Gyógypedagógia Szemle*, 40(4), 295–304.
5. Varga, A. (2015). *Az inklúzió szemlélete és gyakorlata*. Pécs: Pécsi Tudományegyetem.